

## A kereszténység kultúrateremtő ereje

Tisztelt Rektor úr! Nagyrabecsült Egyetemi Tanács! Tisztelt résztvevők!

A doktorrá avatás, függetlenül attól, hogy hétköznapi módon megy-e végbe, s tekintet nélkül arra, hogy avatóként, bírálóként vagy végre avatottként veszek-e részt benne, mindig eszembe juttatja a „doktor” szó első — latin — jelentését. Mint ismeretes, a „*docere*” (tanítani) igéből származik, és azt jelöli, „aki tanít” — a tanárt. A doktorrá avatás tehát nem más, mint tanárrá avatás, ünnepélyes elismerése annak, hogy a valamely területen jártas embernek joga van megosztani tudását, hozzáértését, joga van *tanítani*. Az ilyen jog elismerése megtiszteltetés, hiszen bizonyos tudás eredményének igazolása, annak bizonyítéka: mások elismerik, hogy valaki az adott tárgyban elegendő tudást és megfelelő jártasságot szerzett ahhoz, hogy igazságait méltón képviselje és őrizze. Ugyanakkor az ilyen jog elismerése felelőssé tesz és kötelez: a juniorból seniorrá válás szertartása; a senior pedig az, aki alapvetően már nem gyűjti a tudást, hanem tud.

A doktori cím adományozásából következő felelősség és kötelezettség ilyen értelmezése bizonyos terhet jelent, s ez különösen súlyos a művész számára, akinek hivatása inkább a folytonos keresés, mintsem a rátalálás, inkább a kételkedés, mint a bizonyosság. Mégis illik elbírní ezt a terhet, s az első lépés efelé; hogy megpróbáljuk megérteni az időt, amelyben élünk, ennek alapján saját utunkat, s végül szerepünket, amit az adott helyzetben játszhatunk.

Mit mondhatok hát a korról, amelyben élnem adatott? Hogyan látom a művészetben az utóbbi évszázadban zajló folyamatokat? Végezetül, miként ismerem fel saját helyemet és szerepemet ebben az összefüggésben: milyen értékeket szeretnék őrizni? Mit szeretnék javasolni? Minek lehetek hasznára mint a művészetek doktora, mint *tanár*?

Az a szellemi élmény, mellyel az utóbbi száz évben az európai ember találkozott, s mely — legalábbis bizonyos mértékben — engem is ért, s amit tovább táplálok, a következőképp jelenik meg előttem.

Az európai civilizáció, kultúrájával és művészetével együtt elválaszthatatlanul kötődik a kereszténységhez, amely évszázadokon keresztül formálta arculatát s minden sajátosságát. Nem túlzás, ha azt mondom: több mint ezer éven át szinte egyedüli joggal határozta meg az emberi élet minden területét. Nemcsak a filozófia, a képzőművészet, az építészet, a család szerveződött keresztény normák szerint; a háborúk, a törvényhozás, a hatalom viselkedése is „keresztény” volt, minden emberi vágy, törekvés, s a legellentmondásosabb érdekek is keresztény szimbólumokban fejeződtek ki.

Felmerül a kérdés, miben rejlik a kereszténység kultúrateremtő ereje. Melyik vonása vagy eleme magyarázza, hogy olyan termékeny talaj lehet az ember számára? Első pillanatban különösnek, sőt megbotránkoztatónak tűnhetik, amit mondok, de figyelembe kell venniük azt az erőt, amely e vallás két fő értékében rejlik. Egyrészt — képes megfékezni az emberben a gyűlöletet s visszatartani ettől az érzéstől, másrészt — legmélyebb lényegében az emberi gyengeség és nyomorultság tudatát alakítja ki, s az ember metafizikai alázatának kifejeződése. Vegyük figyelembe: a kereszténységről semmiképp sem mondhatjuk, hogy „prométheuszi” vallás, vagyis olyan, amely legalább a lehetőséget adná meg az embernek önmaga megváltására. Ellenkezőleg, a kereszténység a vétek és a bűn érzésében tartja az emberiséget, s teljes erejével hangsúlyozza, hogy az

ember nem segíthet magán Isten beavatkozása nélkül. A görög tragédiák kategóriáit alkalmazva ebben a kérdésben, azt mondhatjuk, a kereszténység visszatartja az embert attól, ami számára a leginkább veszélyes, emberemlékezet óta leginkább kísértő vétek: a „hübrisz” — a gőg bűne és az önimádat. A kereszténység visszafogja, megfékezi az ember vágyát, hogy jogbitorló módon magáénak ismerjen el isteni tulajdonságokat, s úgy vélem, ebben rejlik legfőbb bölcsessége. Mert több száz nemzedék és különböző civilizációk tapasztalatai cáfolhatatlanul bizonyították; az ember élete úgy alakul, hogy akkor fejlődik, ha elszánja magát a metafizikai alázatra, de tönkremegy és elpusztul, ha enged a metafizikai gőg csábításának. Ezáltal az ember számadása lényegében egyszerű: vagy megbékél saját gyengeségének és nyomorultságának tudatával és a vele járó alázattal, s ugyanakkor lassan, de eredményesen fejlődik, királyságának kertje gyümölcsözik, vagy elveti megalázó alsóbbrendűségének terhét, a világmindenségbe nyúl a hatalom szimbólumaiért, a teremtés urának és parancsolójának hirdetve magát, s akkor, a saját képzelt nagyságától való elvakulás rövid korszaka után az örület szakadékába hull, s királyságának addig termő földje pusztasággá változik.

Az ember szellemi élménye, melyet fentebb említettem, számomra valahol a XIX. században kezdődik. Épp az egzakt tudományokban történt ragyogó felfedezések, a technikai találmányok, a fejlődés hirtelen felgyorsult ütemének hatására. Ebből következően, minden dolog változandósága és viszonylagossága tudatának eredményeképp az ember — történelmében immár hányadszor, bár el kell ismerni, hosszú szünet után — újra istenségről álmodott, ismét az alárendeltség helyzetéből való felszabadulás gondolatát táplálta, újra engedett a kísértésnek, hogy megkóstolja a tiltott gyümölcsöt. E lázadás a kereszténység megváltóan feszélyező gátja ellen a XIX. század két nagy eszméjében talált kifejezésre, melyek — a köztük levő minden különbség ellenére — kétségtelenül ugyanazt a prométheuszi reményt fogalmazták meg. Egyrészt Friedrich Nietzschének az erőszakról és a felsőbbrendű emberről alkotott filozófiájára gondolok, másrészt a Karl Marx által megfogalmazott filozófiára — az emberiség felszabadításának és önmaga által való alakításának filozófiájára. (...) Immár hányadszor igazolódott be az emberiség történetében, hogy az Istentől való elfordulás kísérlete, különösen az a vakmerő vágy, hogy az ember önmagát Istenhez hasonlítsa, szörnyű és fájdalmas bukással végződik.

A jelenségek, amelyekről beszélek, kifejezésre találtak, helyesebben, párhuzamosan nyilvánultak meg a művészetekben. Különös éleslátással vette ezt észre és fogalmazta meg a XX. század egyik legnagyobb írója — aki különben igen közel áll hozzám —, Thomas Mann a *Varázsbegy* című remekművében, de elsősorban a *Doktor Faustus*-ban. A zseniális zeneszerző, Adrian Leverkühn, azt képzelve, hogy a zene, a fejlődés évei után holtpontra jutott, s úgy tűnik, legyőzhetetlen nehézségekbe ütközött — ördögi elixírhez nyúlt, mely látszólag természetfeletti erővel ajándékozza meg. Ez az erő az emberi invenciókat új vágyaikra tudja lökni, egy új világ felé, s végeredményben antihumánus műveket hoz létre, ő maga pedig megtévelyodik, ami pontosan tükrözi a gőg és megalázás emberi tragédiáját. Emlékezetes és mélyen kifejező szimbólum — mind a képromboló szándékában, mind művének hatásában — az eszme: az emberiség megfosztása Beethoven IX. szimfóniájától.

Alkotó életem arra az időszakra esett, amikor abban az országban, ahol születtem, felnöttem és tanultam, a művész választás előtt állt: vagy a megkövetelt, esetleg az uralkodó ideológia által egyenesen kényszerített szocialista realista esztétika, vagy a legyőzött, sőt tiltott újjító esztétika, melyet a burzsoázia ideológiájával kapcsolattak össze. A művészethez komolyan és becsületesen közeledő alkotó számára nem lehetett kétséges, hogy a két egymással szembeállított esztétika közül melyik pártjára álljon és milyen művészi programot valósítson meg. Így hát a választás nyilvánvaló volt. Érdemes itt még hozzátenni, hogy az életnek azok a nehézségei, melyek ebből a választásból következtek, különösen megnemesítették azt, és megerősítették a helyességéről való meggyőződést.

Akkoriban nem voltam tudatában, hogy az alternatíva, melyről beszélek, valójában csalóka, látszólagos alternatíva, hamis értékek közti választásra kényszerít, hogy lényegében hasonló dolgokat állít szembe, mert mindkettő egymáshoz közeli forrásból ered, a *sacrum* elvetéséből, és a határtalan, ezáltal halálra ítélt emberi szabadság követelményéből. A szocialista realista esztétika a marxizmus által követelt konstruktivizmus függvénye volt. Az „újító” esztétika eredménye — melyet Lengyelországban akkoriban mint „burzsoá” esztétikát határoztak meg — a messzire vezető „istenek alkonya”, s az e talajból kinövő nihilizmus lett. Politikai és történelmi síkon a XIX. század két nagy pseudoprométheuszi eszméje a legkülönbébb kultuszok alakját öltötte: a Történelem, a Vezér, a Haladás, az Erő kultuszáét; a művészetben a legkülönbébb bálványok — egyrészt az Egyszerűség és Népiesség, másrészt a féktelen Szabadság és Kísérletezés — képében jelent meg. Erre az útra lépve egy idő után rájöttem: több itt a lázongás, mint az építés, hogy a soron következő korlátok átlépése és feldöntése végül pusztasághoz vezet. Majd megértettem, hogy a valódi ellentét valahol máshol van: nem a konstruktivizmus és a formalizmus között, hanem e két irányzat és a valamelyik pillanatban elvesztett vagy elhagyott *sacrum*ra alapozott hagyomány között. Azt mondhatom, ennek tudatosítása meghatározó fordulópontra volt alkotói életrajzomban. Ettől a perctől kezdve zeneszerzői munkásságomat olyan művek jelölik, mint a „Lukács passió”, a „Rorate”, a „Kosmogonia”, az „Elvesztett paradicsom”, melyek címe magáért beszél.

Ehhez az úthoz hű kívánok maradni, ezeket az értékeket tovább szeretném fejleszteni. Itt szeretném megjegyezni, hogy a keresztény hagyományhoz való kötődés korántsem jelenti a szakrális művészet alkotásainak előjogát. Ehhez a tradícióhoz való kötődés számomra sokkal tágabb és mélyebb program, mintsem az egyház kifejezett szolgálata.

Három lengyel él a földön, akinek személyisége, jelleme, gondolatai és művei döntő hatással voltak rám, s most szeretném hálámat kifejezni. Elsőként a papot szeretném megnevezni: II. János Pál pápát, aki csodálatra méltó erővel és frissességgel hirdeti az evangéliumi szöveget, s emel fel „mindenkit, aki elbukik.” Másodikként a költőt említeném, Czesław Miłosz, akinek könyve, a *Rabul ejtett értelem* nyitotta fel szemem egykor sok mindenre, s akinek a híres bibliai könyvek legutóbb befejezett fordításai számomra az ihlet forrásává váltak. Végül harmadikként a filozófust szeretném megnevezni: Leszek Kołakowskit, akinek olyan művei, mint a *Vallási tudat és egyházi kötetlek*, később *A mítosz jelenléte*, s a nemrég kiadott *Vallás* — számos művészi intuíciónom elméleti megalapozói voltak. Ez a három ember — az őket elválasztó minden különbség ellenére — meggyőződésem szerint egyben megegyezik és hasonlít: mégpedig abban a gondolatban, hogy a mai világ halaszthatatlan feladata a keresztény értékekhez való visszatérés, s az ember — a XX. század kataklizmáiban szétzúzott — metafizikai terének lehető leggyorsabb újbóli felépítése. Műveimmel én is ezt a célt szeretném szolgálni.

A poznańi Adam Mickiewicz Egyetem által nekem ítélt díszdoktori cím az első ilyen jellegű doktorátus, melyet hazámban kapok. Annál is nagyobb az átélt öröm és megtiszteltetés, mert — mint megtudtam — a múltban itt olyan személyiségeknek adományozták ezt a címet, mint Ignacy Paderewski és Józef Piłsudski — szintén olyan lengyelek, kiknek beállítottsága és génusza nagyon közel áll hozzám.

Beszédemet az ilyen alkalmakkor szokásos eskütétel szavaival szeretném befejezni. Így hát tovább fáradozom munkámon „non sordidi lucri causa nec ad vanam captandam gloriam, sed quo magis veritas propagetur et lux eius, qua salus humani generis continetur, clarius effluat”.

*Éles Márta fordítása*

Elhangzott 1987. október 26-án a poznańi Adam Mickiewicz Egyetemen a zeneszerző díszdoktorrá avatása alkalmából.